

Del Pla de Portmany al Broll de Buscatell: una ruta de cultura popular

MARIÀ TORRES I TORRES

*Doctor en Filologia Catalana
Universitat de Barcelona*

Resum

Sant Antoni de Portmany és un municipi de l'illa d'Eivissa que ja als anys 30 del segle passat va ser pioner com a destinació turística. Avui dia segueix essent un punt de referència per a joves procedents principalment de Gran Bretanya. Empresaris i institucions públiques estan plantejant-se una oferta alternativa que recuperi un turisme procedent d'altres països i diversificar l'oferta, complementar el turisme de sol i platja i discoteca i allargar la temporada turística. Per això oferim des de la mateixa illa un nou producte que posi en valor la natura i el paisatge, i més concretament molts aspectes antropològics que guarda Eivissa.

La nostra comunicació vol ser una contribució a l'oferta dirigida cap a un turisme cultural. Es basa en un recorregut a peu o en bicicleta per el Pla de Portmany i es Broll de Buscastell, dues zones de conreu intensiu, explicant la divisió territorial en vèndes, l'aprofitament de la posidònia, la mitologia popular, la indústria del vi, creences i llegendes dels pous i fonts, ballades i festes, els molins d'aigua de Buscastell, la comunitat de regants.

Paraules clau: Sant Antoni de Portmany, es Broll de Buscatell, turisme cultural, ruta cultural, cicloturisme, folklore, tradicions, cultura popular, Eivissa

Abstract

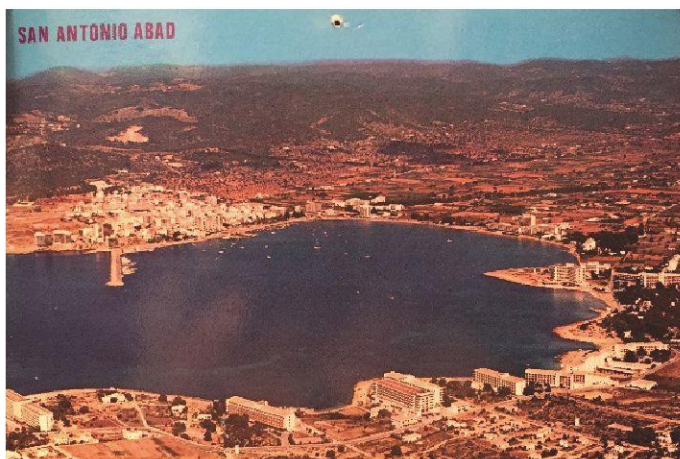
Sant Antoni de Portmany is a municipality on the island of Ibiza since the 30s of last century was a pioneer as a tourist destination. Today it remains a reference point specially for young british people. Business and public institutions are considering an alternative offer that recovers tourism from news countries to diversify supply, complement the sun and beach tourism and night, extending the tourism season. So we offer from the island a new product that puts value on nature and landscape, and many more specifically anthropological aspects that keeps the island.

Our idea intendend as a contribution to the supply led to a cultural tourism. It is a walk or bike ride from es Pla de Portmany to es Broll de Buscastell, two areas of intensive farming, explaining the territorial division, the use of posidonia, popular mythology, the wine industry, beliefs and legends around wells and springs, dances and parties, Buscastell's water mills, the irrigation community, etc.

Keywords: Sant Antoni de Portmany, es Broll de Buscatell, cultural tourism, cultural route, bicycle touring, folklore, traditions, popular culture, Ibiza

Introducció i objectius

Sant Antoni de Portmany, que compta actualment amb 23.359 habitants, és un municipi d'Eivissa situat a la part de Ponent de l'illa. El seu territori és de 126.314 km² i, des del segle XVIII, ha estat dividit en quatre parròquies, les quals avui dia tenen entitat de poble: Sant Antoni de Portmany, Santa Agnès de Corona, Sant Mateu d'Albarca i Sant Rafel de Forca. El poble de Sant Antoni als anys vint del segle passat ja tenia dues fondes per donar acollida als visitants de fora i l'any 1933 1.va obrir les portes el primer hotel, l'Hotel Portmany, situat al port mateix; dos anys més tard també era inaugurat l'Hotel ses Savines a l'altra part de la badia. Així doncs podem afirmar que Sant Antoni va ser un poble pioner en el desenvolupament de l'activitat turística a l'illa d'Eivissa.

1. Vista de la badia de Portmany i al fons es Buscatell. Xavier Dura per a Balàfia Postals. 1997

Paral·lelament a l'apertura d'aquests hotels, es varen obrir tota una sèrie d'establiments relacionats amb l'alimentació, com forns de pa, fàbrica de gel, peixateries i carnisseries, botigues de menjar, etc. La planta urbana del poble va créixer notablement. Des del anys vint, Sant Antoni ja comptava amb transport públic d'autobús i taxis i oferia serveis complementaris com excursions en barca a les cales i platges properes, i una bona oferta gastronòmica.

La Guerra Civil va interrompre aquest creixement turístic, que no va ser recuperat fins al anys quaranta i cinquanta. A partir d'aquesta data es va produir el boom de la construcció d'establiments turístics, tant dins el poble com a l'entorn de la badia. Obren portes nombrosos restaurants, moltes sales de festa, així com bars i botigues, que ofereixen tota una sèrie de serveis complementaris als turistes.

2. Foto d'una postal de COFIBA. Distribucions S.A. Palma. 1987

Actualment Sant Antoni de Portmany compta amb una oferta de 10.000 places turístiques, repartides entre hotels, apartaments i establiments rurals, que acull principalment turisme jove britànic, sobretot si ens referim als mesos de temporada alta, però també turisme familiar de totes les edats en temporada baixa. No oblidem que el turisme jove ve per gaudir de la bona música electrònica, viure la festa a les discoteques més modernes del món, i viure el sol i la platja. Sant Antoni també és un punt de referència per al turisme

anomenat de la Tercera Edat, a través de viatges organitzats per l'Imsero, sobretot durant els mesos d'hivern. No podem oblidar tampoc una nombrosa colònia de persones residents durant la major part de l'any, procedents de països de la Comunitat Europea, que gaudeixen de les agradables condicions climàtiques, de la natura i del paisatge i de la bona qualitat de vida.

Com a punt feble hem de dir que Sant Antoni necessita encara una renovació de part de les infraestructures que ha quedat obsoleta, malgrat l'esforç que molts empresaris estan fent de la seva indústria hotelera. Cal avançar en la renovació de les instal·lacions i sobretot cal una nova orientació i promoció turística, amb una nova oferta que resulti atractiva per atreure altres sectors del turisme, assegurant l'ocupació durant tot l'any. I per això, cal la implicació directa de la institucions públiques, Ajuntament i Consell, que ajudin als empresaris en aquesta tasca de renovació del turisme.

Sant Antoni té com a punts forts una magnífica badia natural que convida a la pràctica d'esport nàutic i altres activitats relacionades amb la mar. La natura i el paisatge són propostes força interessants i úniques, tant si ens referim a la costa com a l'interior. La cultura que guarda aquesta natura i paisatge, les activitats humanes dutes a terme al llarg de segles, la interpretació de la vida col·lectiva material i espiritual, són un tresor que s'ha de posar en valor i presentar com a oferta turística.

La nostra proposta d'una Ruta de cultura popular a Portmany, vol ser una modesta aportació a aquesta nova oferta de Sant Antoni de Portmany per a un nou sector turístic.

Ruta de Cultura Popular a Portmany

Iniciem la nostra ruta dirigint-nos cap a la carretera de Sant Antoni a Eivissa, per la voravia de l'esquerra per trobar el camí des Pla, que corre paral·lel a l'anomenada Sèquia Reial, per ser la sèquia principal que recull les aigües del torrent es Broll i del torrent des Arabins i les aboca a la badia de Portmany. Aprofitem l'ombra que ens ofereixen els plàtans centenaris que reben el visitant quan entra a Portmany, arbres plantats a les darreries del segle XIX. Abans d'arribar al camí esmentat, observarem el pont des Baladre, una de les sèquies que desaiqüen a la badia travessant la carretera.

- El Pla de Portmany, és una zona de conreu intensiu que antigament eren aiguamolls. S'ha documentat que al segle X les aigües de la mar arribaven terra endins fins al pont de cas Prats. Va ser treball dels àrabs la preparació de les terres per al conreu a partir de petites sèquies que varen fer de manera perpendicular a la sèquia Reial de corre de Llevant a Ponent del Pla. Les aigües de la capa freàtica es troben a molts pocs metres de fondària. Al llarg del segle XX molts propietaris de terres de conreu i horts varen excavar sínies que trobaven l'aigua a menys de quatre metres per aprofitar les aigües i després de la Guerra Civil varen sembrar patata blanca i aconseguien tres collites anuals que eren exportades cap a Anglaterra; són els anys d'eufòria de la coneguda patata anglesa, amb el benefici de la qual moltes famílies varen poder pal·liar la misèries dels anys immediats a la postguerra.

Encara hi ha memòria que a la segona meitat del segle XX es podien pescar anguiles dins de la sèquia Reial.

- Les Véndes. Amb la paraula vénda ens referim a agrupacions de les cases de cada parrròquia d'Eivissa i Formentera. Aquesta divisió del territori per véndes era una manera de repartir les aportacions i la feina en tasques públiques com la defensa, el mante-

niment de camins i ponts, aplegar els delmes, etc. Fins al segle XVIII Sant Antoni tenia dues grans véndes, la des Cap Blanc i la des Torrent. Va ser durant la primera meitat del segle XIX quan es varen establir les véndes actuals. Darrerament les véndes servien a l'església per organitzar la "salpassa", això és, la benedicció de les cases després de Pasqua. Ara mateix ens trobem a la vénda des Pla, que històricament havia tingut molt poques cases; ha estat durant el segle XX quan s'hi han construït més cases. Les altres véndes de Sant Antoni són: la de sa Raval, Cas Ramons, Sa Vorera. Buscastell i Forada, des Puig des Bessons, des Macians i des Bernats. Molts municipis d'Eivissa i Formentera han recuperat i oficialitzat la divisió territorial a base de véndes.

3. Mapa de Véndes de Sant Antoni. Consell d'Eivissa i Formentera.

- La vegetació de les zones humides. Al llarg del nostre recorregut trobarem tres espècies pròpies de zones humides: baladre, canya i jonc. El tronc del baladre és aprofitat per a la construcció de les flautes que acompanyen la música eivissenca. La canya és el vegetal més aprofitat per a molts usos de la vida quotidiana, per a construir cistellons i nanses, per fer una altre instrument musical com les xeremies, per fer casats per protegir els arbres joves de les cabres, per penjar tomàtiques, canyissos per guardar el pa, estores per assecat figues, jocs d'infants com ballestes, etc. I més endavant trobarem mates de jocs, que tallat a troços era aprofitat per fer-ne cortines a les cases i les tiges senceres per a la construcció d'ormejos de pesca com els morenells i gambins i parts de es nanses.

- Aprofitament de la posidònia. L'aprofitament de la mal anomenada alga marina, quan en realitat és una planta, la posidònia (*posidonia oceanica*) ha estat un fenomen molt interessant en la vida de les Pitiüses. Podríem escriure un llibre molt interessant sobre els variats i interessants usos que se li ha donat a la posidònia al llarg de la història. És molt freqüent trobar un munt de posidònia en la proximitat de les cases pageses. Aquesta posidònia es recollia de la vora de mar després d'un temporal, era traginada a la casa amb un carro i

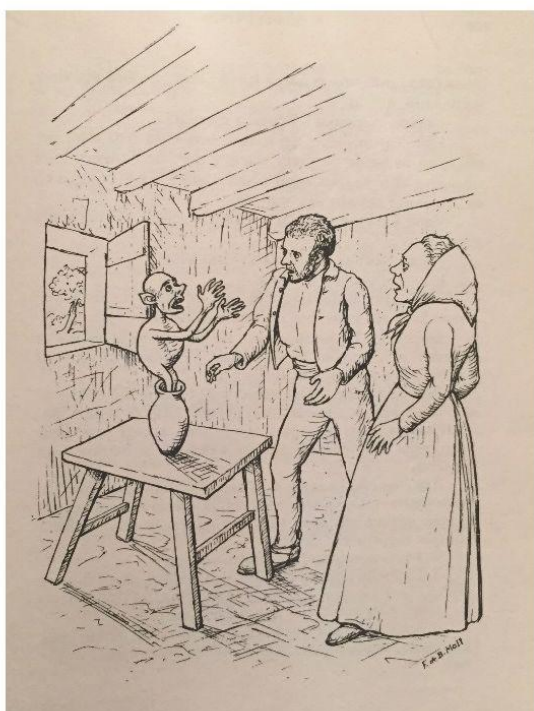
4. Posidònia a la platja des Pouet. Marià Torres.

amuntonada per tal que l'aigua de pluja la netegés de la sal que conté. La posidònia s'ha aprofitat com a material de construcció per a les teulades de les cases: damunt el tegell hi col·locaven una capa de posidònia, després altra capa de carbonell de sitja, i després una altra capa d'argila. La tiraven dins les basses dels corrals dels animals perquè juntament amb els excrements fessin adob per a la terra; altres vegades, sobretot a l'estiu, per donar frescor als animals i alhora el iode que conté i la sal servia d'antisèptic i prevenia les malalties dels animals. La sal que podien llepar els animals de preu com mules, cavalls i egües era un energètic molt important per al manteniment d'aquests animals. I encara la sal que treien de la posidònia era molt necessària per a la producció de la llet de les cabres i ovelles. També era aprofitada per fer un llit per a planter de certes hortalisses i fins i tot a una terra molt eixuta es tirava al fons del clot fet per sembrar parres, o fins i tot melons i xindries, mesclant la posidònia i amb figuera d'indi a vegades amb males herbes com la botja, de manera que fes humitat per treure arrel la planta i poder començar a créixer.

5. Cas Prats, construïda pel fameliar. Marià Torres.

- El Fameliar de Cas Prats. Quan seguim el camí de cas Prats per trobar el camí General i seguir la nostra excursió cap a l'interior de Portmany, trobem una casa a mà dreta de la carretera, d'esquena a la carretera, que presenta mitja façana referida i emblanquinada i una altra meitat empedrada. Aquesta casa és can Prats i conta la veu popular que aquesta casa va ser construïda en una sola nit per un Fameliar —un dels tres éssers mitològics de poble de les Pitiüses, juntament amb el barruguet i el follet. El fameliar era un ésser de forma humanoide que era guardat dins una ampolla negra i ben tapada a les cases, que ajudava a fer aquelles feines més feixugues i extraordinàries de la vida al camp. Es conta que era capaç de segar una hisenda de blat o d'ordi en una sola nit; es diu que va construir la major part de

6. Dibuix del fameliar. F. de Borja Moll a *Rondaies de les Illes Balears*. 1975.

les parets de pedra que roden els puigs de l'illa. I també que va construir aquesta casa de cas Prats en una sola nit.

Ja és sabut que la nit de Sant Joan és una nit màgica, en la qual és possible aconseguir coses importants i úniques en la vida de la persona. Consultes amoroses, pactes, propietats de les plantes, cures i proves de salut, etc. Qui volia tenir un fameliar havia d'anar davall el Pont Vell de Santa Eulària i, a punt de mitja nit, de la nit de Sant Joan (23 al 24 de juny), i apareixia una floreta, la collien i la introduïen ràpidament dins l'ampolla negra ben tapada i se l'enduien a casa seva i la guardaven ben guardada. Quan havien de mester la seva ajuda obrien l'ampolla i sortia un ésser de cos humà, amb un caparrotet molt gros, cames curtetes i uns braços molt llargs que cridava ben fort: «Som és fameliar! Feina o menjar! Feina o menjar!» i se li havia de donar menjar –el pa amb formatge era el preferit– o bé era el moment de manar-li una d'aquelles feines més feixugues. I diuen que només se'l va poder esgotar l'energia física manant-li que treballés amb un impossible, una feina impossible,

com buidar l'aigua d'un safareig o d'una sínia amb un cistelló; o bé que rentés un borrelló de llana negra fins que el tornés blanca, o al revés.

Fins aquí podem dir que tot el que hem dit del Fameliar és producte de la imaginació. Però resulta que el Sant Ofici de la Inquisició va tenir notícia d'aquesta creença i d'aquesta pràctica. La història d'Eivissa ha deixat documentada la declaració, al segle XVIII, de Bartomeu Fluixà de Sant Llorenç davant el comissari del Sant Ofici. Li pregunta el comissari que per què fa aquestes pràctiques i diu que es sent un home flac i que els altres del poble fan befa amb ell. I segueix preguntant el comissari com és aquest fameliar i l'home contesta que és com una llavoreta que guarden dins una capsa i afegeix, que això no és res estrany, perquè a Eivissa tothom en té. No sabem com va acabar el cas, perquè a Eivissa només es prenia declaració i a Mallorca era on es dictava sentència.

- Vinya de Can Ric. Des que tenim documentació escrita sabem que a tota la geografia pitiüsa a Eivissa es produïa vi, i a les falde d'aquestes muntanyes de sa Vorera i fins al pla d'Aubarca també s'ha produït un bon vi.

7. Vinya de Can Ric. Marià Torres.

Al temps dels púnics i romans (i ens situem al segle III a. C.), ja devia existir una alta producció de vi que era transportat en àmfores –a Hispania, a Roma i en d'altres contrades– en les naus romanes. A la primera casa de sa Vorera, can Rova de Baix, la més propera al Portus Magnus, avui port de Portmany, es va descobrir una terrisseria que produïa moltes d'aquestes àmfores que eren embarcades a les naus romanes que ancoraven al port. Avui tenim aquesta activitat tan antiga recuperada i aquí tenim la vinya de can Ric, una de les millors finques agrícoles de Portmany. A Sant Mateu també podem trobar dos cellers: can Coves i can Maimó.

8. Pont de Buscatell. Marià Torres.

- Arribem al Pont de Buscatell, que creua la carretera que va de Sant Rafael de Forca a Santa Agnès de Corona.

El Broll de Buscastell és un sortidor natural que amb més o menys força raja al llarg de tot l'any. Des del pont fins al brollador on anirem, a banda i banda del llit del torrent, al llarg de segles s'han anat construint terrasses per al conreu d'hortalisses i arbres fruiters. Ja al temps dels àrabs a Eivissa (entre els segles X i XIII) havia estat una zona ben habitada amb establiments i cases disperses, que treballaven la terra. Aleshores ja existien molins d'aigua per moldre gra, amb la força dels salts de l'aigua que baixava des del Broll. A les darreries del segle XVIII els il·lustrats varen introduir noves espècies d'arbres i ensenyaren el cultiu dels arbres, com ara a esporgar i a empeltar els ullastres per convertir-los en oliveres. Als horts del Broll de Buscastell s'instal·laren vivers de plançons d'ametllers. Ara encara podem gaudir de tarongers i cirerers ufanosos al llarg del torrent.

Pou des Escarabats. Per tota la geografia d'Eivissa trobem una sèrie de pous molt antics, sempre situats a la vora dels antics camins públics. Quasi tots aquests pous, i a vegades fonts, conserven unes grans gavetes de pedra viva, que a l'època més recent eren per abeurar els animals, però resulta que són testimoni d'antigues premses de vi i oli de l'època punico-romana. Prop d'aquí tenim el pou de Forada que conserva encara dos d'aquestes antigues piques fetes de pedra viva. A les explanades de vora aquests pous i fonts s'hi celebren ballades, coincidint sempre amb els mesos d'estiu. Existeix un calendari de les ballades que entre el mes de juny i setembre es celebraven a aquests pous. Aquest mateix pou des Escarabats celebrava la seva ballada el dia de Sant Joan (24 de juny).

Aquest Pou des Escarabats està ple de llegendes perquè diuen que té les aigües encantades. Aquest és un dels set pous d'aquesta contrada que té les aigües vives i màgiques que tenen virtuts salutíferes; les seves aigües tenen i transfereixen propietats curatives. Aquest és el cas de l'anomenat Dejuni de Sant Llorenç, que es practicava per adquirir la

9. Pou des Escarabats. Marià Torres.

propietat de curar cremades amb la saliva. Per adquirir aquest poder, una criatura de no més de set anys, la matinada del dia de Sant Joan havia de beure aigua de set pous d'aigua viva com aquest, abans de sortir el sol.

I encara una altra llegenda relacionada amb aquest Pou des Escarabats. Diu que una dona una vegada, sabent que dins el pou hi havia una olleta plena de monedes d'or, va voler ser molt rica i un dia va començar a estirar corda i més corda per treure l'olleta del pou i quan ja la tenia que la veia vora el coll del pou, es va trencar la corda i l'olleta va caure al fons. I allí deu ser encara perquè ningú no l'ha sabut treure.

Hom creu que al camí que va des del Pou des Escarabats fins al Broll hi habiten set Bruixes. Haurem d'estar amb atenció ben desperta per si ens surten a camí aquestes bruixes i ens demanen comptes.

Molí de Ca Na Peres. Hem passat una torrentada i arribem a can Raconada, una gran casa pagesa que ens queda a mà esquerra i seguim endavant deixant el llit del torrent al mateix costat. La primera casa que trobem a la banda dels torrents és el molí de ca na Peres. Un dels molins accionats per la força de l'aigua, que feia girar les moles del

10. Safareig per regar els horts. Marià Torres.

molí per moldre el gra. A la part de dalt de la porta encara podem observar les marques d'una creu blanca: era una creu de bruixa que pintaven damunt portes i finestres per evitar que bruixes i mals esperits entressin a la casa i fessin mal a les persones, als animals o a la collita. Al llarg de la geografia illenca podem observar aquestes creus damunt portes i finestres de cases i també les veiem a algunes torres de defensa. Aquestes creus blanques representen la creu cristiana per protegir els habitants. Quasi sempre és una sola creu, però a vegades són tres creus, la d'enmig una mica més alta que les altres i així representen el Calvari on va morir Jesucrist. Explica Joan Amades que aquestes creus, que també existeixen a Catalunya, antigament eren cercles que imitaven l'anell del foc solar, que també tenia aquest significat de protecció. Aquest símbol més tard va ser cristianitzat i substituït per la creu cristiana. A Eivissa els pagesos també quan segaven feien un cercle imitant l'anell solar per implorar la protecció de la collita.

- Comunitat de Regants des Broll. L'aprofitament de l'aigua del Broll de Buscastell ha estat tan important que des del segle XVIII sembla que està documentada l'existència d'una comunitat de regants per organitzar el repartiment de les hores d'aigua per regar els horts. El dret a l'aigua s'ha transmès d'una generació a altra generació per via testamentària com si fos un bé afegit a la propietat de la terra. Aquesta comunitat avui encara té plena vigència.

Rica toponímia i mitologia. Aquesta zona de conreu que estam tractant fa palesa la presència d'una activitat intensiva de l'home des de fa segles. És una zona molt rica en microtoponímia i encara més rica en mitologia i creences, de manera que ens forneix un capítol molt interessant de la literatura oral. Aquí dins aquesta contrada des Broll de Buscastell quan fèiem una recerca de toponímia ens vàrem trobar amb la sorpresa

de l'existència d'un ésser mitològic únic a les Pitiüses: es Crespell gros i els set crespells. Al puig des Morrals hi ha una cova dins la roca que es diu sa Cova des crespells. Altres vesins sembla que l'anomenen sa Cova des Marts. A l'inici de la nostra ruta ja hem parlat del fameliar; doncs bé, aquí habita Es Crespell gros i es set crespells. Viuen dins aquesta cova natural i només surten a la nit. Primer apareix es Crespell gros i darrere els set crespells petits. Té un sol ull i treu foc i gruny d'una manera espantosa. Té tot el cos cobert de berrugues de manera que causa feredat. Els crespells es fan presents en el context de l'educació dels infantons de la casa i quan es fa de nits, havien d'entrar dins la casa perquè si no hi havia el Crespell esperant fora per menjar-se'ls. Aquesta descripció del Crespell ens evoca la imatge del ciclop Polifem que apareix a l'Odissea i també al gegant des Vedrà de la rondalla de Joan Castelló.

Encara trobem altres éssers mitològics que només existeixen dins aquesta contrada del Broll: cuques, llembres i llonganisses. Molt possiblement cuques i llembres es refereixen a una mateixa cosa. La gent de Buscastell diu que a la nit apareixen uns cucs que corren per damunt les parets dels marges i feixes, que fan llum, i els relacionen amb animetes dels difunts familiars. Les cuques bé podrien ser les cuques de llum (*lamperis nocticula*), una papallona de nit fosforescent. I pel que fa a les llembres cal relacionar-les amb els llambrins. Per altra banda encara tenim les llonganisses, que són com unes petites botifarres que es veuen a la nit i són també fosforescents. Apareixen també en el context de quan les mares fan por als infants i els diuen que es mengen els infants.

- I arribem al Broll de Buscastell, hi podem veure el pou que varen obrir al segle passat per comprovar si trobaven el cos d'una dona que havia estat assassinada i deien que havia estat tirada dins el Broll. Ja tornem a ser amb les llegendes. Conten que les aigües

11. Horts de Buscastell. Marià Torres.

des Broll varen ser descobertes casualment al veure que una mula remolcava el seu cos per aprofitar la humitat de l'aigua. Aquest pou també té el seu dia assenyalat per a fer la ballada, el dia de Santa Maria, que es celebra el dia 5 d'agost. Diuen que al segle passat aquesta ballada va ser prohibida per l'autoritat, perquè hi va haver una baralla entre joves que es disputaven l'amor d'una al·lota i un va matar l'altre. Si és veritat o no el cas, no ho sabem, però el cert és que existeix un ban del batlle de Sant Antoni, que prohibeix les ballades a pous i fonts perquè facilitaven la trobada d'enfrontaments entre joves armats que acabaven amb ferits i morts. Aquest ban és dels primers anys del segle XX. Aquesta és una prova que aquesta llegenda té alguna part de veritat. Avui dia aquestes ballades s'han tornat a recuperar a les tardes d'estiu i són les colles de ball pagès de cada poble les encarregades d'organitzar-les. Quan arriba el capvespre, es troben joves i majors per sonar i ballar música de la terra, i un bon berenar amb begudes refrescants.

12. Carrerany per arribar al pou des Broll.
Marià Torres

13. Pou des Broll. Marià Torres.

Bibliografia

- BARCELÓ, Miquel (1997), *El curs de les aigües. Treballs sobre els pagesos de Yabisa*. Quaderns d'Arqueologia Pitiüsa, núm. 3. Consell d'Eivissa i Formentera. Eivissa.
- CASTELLÓ GUASCH, Joan (1993), *Barruguets, fameliars i follet. (rondaies)*. Institut d'Estudis Eivissencs, Eivissa.
- (1995), *Rondaies eivissenques*. Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa.
- (2011), *Supersticions eivissenques i altres texts*. Consell d'Eivissa. Eivissa.
- CIRER COSTA, Felip (2012), *Es Broll de Buscastell: Un estudi de geografia humana*. Ed. Mediterrània-Eivissa. Eivissa.
- MARÍ CARDONA, Joan (1990), *El Sant Ofici*. Institut d'Estudis Eivissencs, Eivissa.
- MARÍ TUR Joan (1987) *Tardes de ballades a pous i fonts*. Eivissa
- TORRES TORRES Marià (1979): *Les fonts i el ball pagès*. “Eivissa” núm. 9, Institut d'Estudis Eivissencs, Eivissa.
- (1987), *Aportació a la toponímia de les Pitiüses: es Broll de Buscastell i es Pla de Portmany*. “Eivissa”, núm. 17-18. Institut d'Estudis Eivissencs, Eivissa.
- (1990), *Rellegint Homer i Castelló: del Polifem al gegant des Vedrà*. “Eivissa” núm. 28. Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa.
- (1998), *Antropologia d'Eivissa i Formentera. Mitologia, Creences, Costums i Festes*. Editorial Mediterrània-Eivissa.

ANNEX I

COM ORGANITZAR LA RUTA

El recorregut d'aquesta ruta és de 8 km d'anada i els mateixos de tornada, Es pot fer a peu o en bicicleta, encara que inicialment ha estat pensat per fer a peu. Si hom considera que aquesta caminada és massa llarga es pot dividir en dues jornades: Opció A: recorregut complet des de Sant Antoni fins al Broll de Buscastell, amb una duració prevista de dues hores i mitja d'anada i dues de tornada. Opció B: des de Sant Antoni fins la pont de Buscastell, amb una durada d'una hora i quinze minuts i una hora de tornada. Els continguts de la ruta s'hauran d'adaptar a l'opció escollida.

INICI de la ruta: ens trobem a l'ombra de d'eucaliptus que hi ha al passeig de ses Fonts de Sant Antoni. Podríem fer un resum de la caminada explicant l'interès de la ruta, què observarem i què direm, així com els trams i les parades per descansar que farem.

PRIMERA PART de la ruta passarem pel Pla de Portmany, passant pel camí que duu el mateix nom fins a cas Prats, ja al camí General. Això serà mitja hora llarga de camí. Parlarem de les véndes de Sant Antoni, de l'interès antropològic i històric des Pla, dels conreus i de la vegetació. Quant arribem al pont de cas Prats girarem cap a l'esquerra per entrar al camí General o de sa Vorera. Trobarem unes quadres de cavalls a mà dreta i podrem veure restes de posidònia. És el moment d'explicar tots els usos de la posidònia. Entre les cases de la quadrem podrem veure una torre de defensa que no cal confondre amb la torre d'un molí que hi ha al costat: és l'antiga torre de can Figueretes documentada ja al segle XVI. Si mirem cap a les muntanyes de sa Vorera tenim una altra torre de defensa; la de can Mossonet, aquesta del segle XVIII. Podem explicar com funcionava la defensa, des de la torre d'en Rovira a la costa de Comte, la torre de l'església i ara aquestes dues.

SEGONA: ara ens aturarem davant la primera casa que trobarem vora la carretera, a la banda de la dreta: és cas Prats, la casa construïda pel fameliar en una sola nit. La casa es distingeix bé perquè presenta una primera part de la façana amb la pedra sense referir i la segona ben blanca. És el moment d'explicar tota la mitologia des fameliar.

TERCERA: seguim el camí General i aviat trobarem una gran extensió de vinya. Som a can Ric, una important bodega que produeix un bon vi. Explicuem les notes històriques sobre el vi a Portmany.

QUARTA: arribem al pont de Buscastell i travessem la carretera que va de Sant Rafel a Corona. Entrem dins el camí des Broll i a un centenar de metres trobem a mà esquerra el pou des Escarabats: contem el Dejuni de Sant Llorenç, les llegendes i seguim cap al Broll.

CINQUENA: pujarem una petita costa i a mà esquerra trobem una gran casa pagesa que és can Raconada i seguint endavant aviat trobarem el torrent a l'esquerra i una casa sense emblanquinar que és el molí de ca na Peres. Explicuem els molins d'aigua, la comunitat de regants i travessem el torrent i seguim el camí que ara sí que demana una petit esforç per pujar la costa. A mà dreta trobem els horts arbres fruiters. I finalment arribem al pou i a la placeta des Broll. Per arribar a baix podem agafar un carrerany que baixa vora la paret que trobem a mà dreta. Podrem veure algun raig d'aigua i mentre descansem podem explicar les llegendes des Broll, com es va descobrir l'aigua, la mitologia des Crespells i altres éssers i les ballades a pous i fonts.

TORNADA: seguirem el mateix camí, però en arribar a la casa de Cas Prats seguirem pel camí de sa Vorera endavant en comptes de tornar pes Pla, El temps de retorn serà més curt perquè ara ja no farem parades per explicacions i tot el recorregut és barda avall.

ANNEX II

La implantació d'aquesta ruta de cultura popular al municipi de Sant Antoni de Portmany passa per dur a terme dues accions prèvies: per una banda la formació de guies i informadors, per al turisme, per al professorat, i per a la població en general, informant de les possibilitats i dels continguts d'aquest itinerari; d'altra banda s'ha de fer una bona tasca de divulgació d'aquesta activitat alternativa a l'oferta habitual, a través de cursos de formació permanent de guies turístics, des de l'Escola de Turisme d'Eivissa adscrita a la UIB, des del Centre de Professorat i Recursos d'Eivissa, des de la Conselleria de Turisme del Consell d'Eivissa, i des del mateix ajun-

tament de Sant Antoni, des de les OIT, posant la informació a disposició a través dels portals WEB de l'ajuntament: www.santantoni.net i del Consell d'Eivissa: www.ibiza.travel i facilitant la consulta des de les adreces turisme@santantoni.net , biblioteca@santantoni.net .

ANNEX III

Decàleg del bon excursionista, per col·laborar al manteniment d'aquest espai natural.

DECÀLEG DEL BON EXCURSIONISTA
<ol style="list-style-type: none">1. Passarem per aquells camins i carreranyos oberts i mai agafarem dreceres.2. No desfarem parets ni tanques, ni farem mal bé els sembrats.3. Respectarem els arbres fruiters, plantacions i sembrats.4. No collirem fruites ni hortalisses sense el permís del propietari.5. No s'han de llançar pedres ni altres objectes als pous, a les síquies, a les regadores, ni a les construccions.6. Evitarem collir herbes ni plantes que formen part de la botànica del lloc i respectarem els animals que puguem trobar al lloc.7. Mantindrem nets els cursos d'aigua, els salts, els pous i safareigs.8. No deixarem restes de menjar ni brutícia, al horts ni a les voreres dels camins.9. Si fem l'excursió en bicicleta, o motocicleta, o en cotxe deixarem els vehicles a un lloc adequat, i mai envaint els horts ni els camins.10. I finalment és molt important ser amables i agraïts amb les persones que viuen i treballen la terra des Pla i des Broll, així com els altres visitants.

